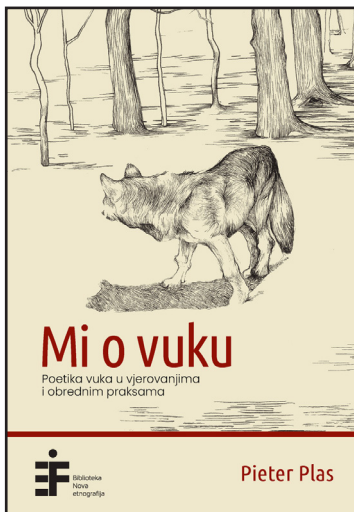

Приказ

Синтетична студија о фолклорном вуку

Pieter Plas, *Mi o vuku: poetika vuka u vjerovanjima i obrednim praksama*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2021, 463 str.

Рецепција текстова Питера Пласа о вуку, генерисаних из докторске дисертације одбрањене у Генту 2002. године, а објављиваних током година у зборницима и часописима није мала, поготово на „западно-јужнословенском“ простору, како аутор одређује и територијално и језички омеђује оквире свог примарног корпуса. Тај ареал обухвата „хрватске, босанске, српске и црногорске штокавске говоре“, а „у етнокултурноме погледу може [се] сматрати славенском и балканском [...] дијалекталном зоном“. Овога пута пред нама је целовити, нешто измењен и адаптиран текст дисертације у ауторовом преводу на хрватски језик, сем уводног и завршног

поглавља која су дата у преводу Тонија Бандова, уз редактуру Љиљане Маркс.

Како Питер Плас наводи у уводном поглављу књиге, она је методолошки заснована на етнолингвистичким и семиотичким основама зацртаним капиталним енциклопедијским пројектом *Славянские древности* (ред. Никита Толстој et al.), где су елементи традицијских култура посматрани као знаци који у међусобној интеракцији творе ауторереференцијалан језик културе, у комбинацији с критичко-појмовном апаратом „тропске антропологије“ Џемса Фернандеза (James W. Fernandez). Опис животињских знакова, односно симбола у поменутој едицији, а њих у великој мери структурно прати аутор ове књиге, подразумева навођење имена и атрибуција за конкретне животиње, пројекцију на ботаничке називе, веровања и предања о животињама, опис њихове улоге у ритуалним праксама, везу са свецима, табуираност послова у вези са животињама, њихову улогу у магијском лечењу, маскирању, заступље-

ност у систему фолклорних жанрова итд. Усмеривши своју пажњу на једну од најважнијих животиња у оквирима традицијских култура на простору Балкана и шире, Питер Плас пропушта фигуру вука кроз комплексну и широко постављену мрежу симболичких и прагматичких аспеката, успостављајући, како истиче, особену „поетику вука“, односно „текст вука“. Кључном особином која је погодовала избору вука за једног од основних традиционалних симбола, изузетно отвореног за уписивања различитих културних значења, показује се његова гранична позиција, односно фигурирање између полова свог и туђег, блиског и далеког, људског и животињског/демонског, куће и горе на хоризонталној равни, и тај медијацијски потенцијал и отвореност за оба пола осе водили су структурирању изузетне полисемичности овог знака.

Етнографски корпус на коме Питер Плас ради своје истраживање изузетно је обиман и типолошки разуђен, а поред веровања и описа обредно-обичајних и магијских пракси укључује и бројне фолклорне врсте, предања, кратке говорне форме, басме, шаљиве приче итд., као и знатан део лирских записа, највећма успаванки и обредне поезије, иако аутор истиче да задати концепт „начелно искључује [...] епске и лирске пјесме и усмене баладе, басне, бајке и велик дио пословичне грађе, што не мења чињеницу да се, гдје је потребно, могу позвати на релевантне мотиве из тих жанрова“.

Поред уводног и два закључна поглавља (*Текст вука* и *Закључак*), те богатог списка референци датог на крају, књига се састоји из четири кључне тематске целине. У првој, чији је наслов *Вук и животни циклус: обреди, обичаји и веровања*, аутор се задржава на кључним прелазима, односно фазама у људском биолошком и социјалном кретању – на рођењу, свадби и смрти – и фигурирању вука у датим обредним комплексима, водећи притом рачуна о регионалним специфичностима. Аутор наводи велики број прехранбених и других забрана везаних за период трудноће, чија је функција магијска заштита новорођенчета (примера ради, да труднице не смеју јести месо стоке коју је заклао вук, не смеју гледати живе или убијене вукове и сл.), и показује да се њихово нарушавање у фолклорној имагинацији каузално повезује с обољењима карактеристичним за одојчад или негативном предикацијом детета преко вука (прождрљив, бесан и сл.). На другом полу је асоцијација вука са здрављем, што је резултирало специфичним магијским формулама којима се обзнањује рођење детета („Чуј, пуче и народе! роди вучица вука, свему свијету на знање, а ђетету на здравље“), фигурирањем вука у успаванкама, широко засведоченим обичајем провлачења новорођенчади или болесне деце кроз „вучја уста“ („вучји зев“) или кожу убијеног вука, те именовањем деце именима која су у етимолошкој вези с лексе-

мом вук. Способност вука да се супротстави порођајним и другим демонима (бабицама, вештицама, мори, страви и сл.) у непосредној је вези с праксом коришћења вучјих делова тела као амајлија и фигурирањем вука у фолклору намењеном деци, чија је функција такође апотропејска (басме и заклињања против страха). Аутор даље показује како вук партиципира у женидбеним обичајима на простору западног Балкана, нарочито акцентујући сточарски и ловачки дискурс као врло продуктиван простор метафоричких пројекција (вук : овца = младожења : невеста = ловац : ловина). Велики простор посвећен је обичају *вукова*, карактеристичном за Босну, далматинско залеђе и Лику, где се „у тренутку дефлорације вукови појављују као главни обредни ликови“. То је по правилу скупина нежењених момака који у тренутку свођења младенаца насрћу на њихове одаје, праве буку, завијају као вуци и уз еротске и опscene асоцијације подржавају ритуал у тренутку његове кулминације, али и потенцијалне кризе. Сексуална симболика вука с врло експлицитним еротским мотивима и опсценом лексиком документована је даље у низу шаљивих прича, игара и лирских песама, где се мушки полни орган идентификује с вуком, а женски с тором или овцама. С друге стране, Питер Плас показује да је у фолклорној традицији и женски полни орган метафорички изједначаван с вуком („Видио сам у цурице вука: / Ја сам вука из кубуре тука“), очито због страха од женске сексуалности и потенцијалног отварања граница између људског и оностраног. Комплекс танатолошких представа везаних за ову животињу аутор углавном сагледава с критичким отклоном према постојећим тумачењима, пре свега у односу на Чајкановићево тумачење вука као тотема и његове улоге у култу мртвих, а потом и на претпостављену везу између вука и вампира. Плас истиче да је „изнимно мало индиција о изравној вези вукова с танатолошким предоцбама“, а танатолошку симболику аргументује „на темељу парадигматских сличности [...] између симболике вука и симболике мртваца / смрти које се могу извести из очигледнога деструктивнога аспекта функција и предиката вукова“. Аутор прави критички отклон и у односу на тезу да вампир најчешће узима вучји облик (А. Радин), истичући да је то у опреци с етнографском стварношћу, као и да је мало „етнографских података који доиста повезују вукове с вампирима / вукодлацима“.

Друго поглавље – *Вучје вријеме и заштита од вукова* – посвећено је симболичкој фигури вука у календарском систему, те његовим везама са појединим свецима и табуима везаним за празнике и одређене типове радова. Комплекс датих веровања Плас назива „вучјим календаром“, показујући да је време активности вукова – а то је зимска половина године, од Митровдана до Ђурђевдана, с кулминацијом око бо-

жићних празника – иницирало широк спектар профилактичких радњи у циљу заштите стоке и људи и да су те радње пратиле „вучје празнике“, а у оквиру недељног циклуса среду и петак. Аутор даје детаљне и прегледне табеле тих празника, са њиховом заступљеношћу у етнографским изворима по географским ареалима (динарски и моравски ареал, Косово као прелазна зона, а табелу прате и записи из „периферног панонског ареала и из сјеверне Хрватске“), уз констатацију да „су празници на западнојужнословенскоме подручју великим дијелом типични за православно становништво“. Међу свецима којима се приписује вучја предикација или господарење над вуковима доминирају Св. Лука, Св. Аранђео, Св. Димитрије, Св. Мрата, Св. Никола, Св. Сава, те Св. Ђорђе. Они заповедају вуковима, намењују им храну, шаљу их за пленом, штите стоку и људе од вукова (имају моћ да им закамене или откамене уста) и фигурирају у типским наративима о хромом вуку, што је особина у којој Плас превасходно препознаје општу одлику „другог, амбивалентног и лиминалног“. Већина прописа везаних за вучје празнике односи се на празновање светаца, одређене типове поста, табу помињања вукова, забране појединих радњи (клања стоке, ограђивање тора, посуђивање хране и др.) и употребу оштрих, зупчастих предмета или оних који се расклапају и тиме симболички удвајају вучје чељусти (маказе, гребен, чешаљ и сл.). Вуна и текстилна делатност су у вези с делатношћу вукова у систему фолклорних представа под посебним надзором културе – и због везе с овцама, и због специфичне конструкције разбоја који у процесу ткања и сам отвара „зев“ (отвор између парних и непарних жица основе). Аутор даље указује на активну заштиту од вукова, засновану на имитативним или аналогичким поступцима, какви су различити облици симболичког ограђивања простора и затварања или окамењивања вучјих уста, те на облике неутрализације и пацификације вукова, примера ради, приношењем жртава.

Трећи део посвећен је опходима с убијеним вуком – вучарима и вучарским песмама. Обред није календарски маркиран, а изводе га ловци који су вука убили. Време лова на вукове дефинише, међутим, зимско доба као време опхода, а Плас скреће пажњу на неутемељеност Чајкановићеве тврдње да вучари обилазе куће на Божић. Они с кожом убијеног вука походе куће у сопственом и суседним селима, и у форми обредне драме певају вучарске песме. Песме су углавном типски структуриране, по моделу „Подај вуку сланине, / Да не слази с планине...“, мада се повремено јављају и варијанте мотива остарелог вука који је приморан да проси, што је вербални еквивалент перформативној ситуацији у којој вучари траже и добијају дарове од укућана и изводе предвиђене ритуалне радње с вуком (прескакање преко вука, додиривање његове коже,

провлачење испод вука и сл.). Просторни код у овим песмама је посебно анализиран и он указује на спектар који се пружа од куће, преко тора (овце, јагњад) и моста, до горе. Обичај је, истиче аутор, најучесталији на простору западне Динаре (Лика, Далмација, западна Херцеговина) и у моравском ареалу с Косовом. Вук се за опход додатно китио, а делови његовог тела, поготово вучји „зев“ (кожа око уста), постајали су предмети магијске манипулације и апотропеји. Опходи вучара интерферирали су с другим типовима обредних поворки (поворке с убијеним чагљем, убијеним лисицама, мечкари, поворке уочи Јеремијндана и сл.), а „обредна позивања вука на вечеру на Бадњу вечер или Божић“, истиче Питер Плас, „треба сматрати најизравнијим паралелама вучара“. Опходи вучара представљају „перформативну синтезу“ симболичке неутрализације вука, која се остварује неколиким стратегијама: пацификовањем („помиривањем“), протеривањем / удаљавањем вука и фингирањем граница између домаћег и дивљег простора.

Последњи тематски блок прати вука у мрежи народне медицине, магије и демонологије. У овој сфери можда више него игде другде долази до изражаја амбивалентност „текста вука“, која се очитује подједнако јасним нагласцима и на његов апотропејски карактер (заштитник од болести) и на његов претећи потенцијал (вук као њихов изазивач), при чему се фундирајућим за ову поливалентност показује опет просторни код, јер вук као биће границе може ту границу и да чува и да угрожава. Отуда магијска пракса познаје бројне стратегије заштите од вука, као и веома разуђену магијску праксу засновану на употреби делова вучјег тела – зуба, шапа, крзна, репа, ушију, очију, срца (чему треба додати и профилактичку употребу делова животиња које је заклао вук). Међу болестима које се лече вучјим деловима најчешће се помиње епилепсија. Аутор је повезује с вуком на основу етимолошке и метафоричке транслације у народном називу „падати од горе“ / „горска болест“. Делови убијених вукова користили су се и за заштиту стоке и имања (зуби вука уграђивани су у греде куће). Изузетна је заступљеност вука у кратким басмама („Вук при нас!“ – како се болест не би дозвала и др.), али и она са сложенијом наративном структуром, где се по правилу уводи мотив вука који коље, растрже, граби и уништава болест или демоне, мада се болест у различитим вербалним варијацијама може и преносити на вука или на простор где он живи. Питер Плас даље сагледава присуство вука у фитонимији (*вучја јабука*), везу с демонима и беснилом, конкретне болести именоване вучјим именом (рецимо, гангрена – *вукоједина*, *вучац*), фиктивне трансформације људи и демона у вукове, амбивалентно фигурирање вука у систему снова и предказања.

Књига Питера Пласа изузетна је синтеза амбивалентне културне предикације вука у системима традицијских култура, оних са просто-

ра западног Балкана, али и знатно шире. Честа кросреференцијалност унутар књиге сведочи о динамичним односима неколико основних категорија, које аутор поименце издваја у закључку књиге *Текст вука*. Он примећује да се три основне пропозиције, „које се састоје у томе да вук једе / коље / убија стоку [...], да се при томе креће око и преко граница“ и да је „опасан туђинац (туђ улез)“, могу контекстуализовати и рекомбиновати у конкретној обредној пракси и систему веровања с позитивним или негативним предзнаком у широком спектру варијетета, и да је то у исходиштима полисемије вука који је несумњиво један од најзначајнијих „знакова“, односно „текстова“ традиционалних, али и савремених култура.

др Лидија Делић
Институт за књижевност и уметност, Београд
Е-пошта: lidija.boskovic@gmail.com

Примљено: 2. 4. 2022.
Прихваћено: 15. 4. 2022.